

Mindaŭ, кароль Літовіі, у дакумэнтах і сьведчаньнях = Mindowe, rex Lithowiae, in litteris et testimoniis // НАН Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад., пер. на бел. мову, камэнт. А. Жлуткі. — Мінск: Тэхналогія, 2005. — 135 с., [16] арк. іл.

У менскім выдавецтве „Тэхналогія” выйшаў збор лацінскіх дакумэнтаў зьвязаных з жыцьцём і панаваньнем Міндоўга першага гаспадара Вялікага Княства Літоўскага. Дадзены зборнік падрыхтаваў да друку вядомы беларускі дасьледчык сярэднявечча, лацініст, супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай Акадэміі Навук Алесь Жлутка. Гісторыкі ведаюць яго як перакладчыка і каментатара важных гістарычных крыніц — „Апісаньне земляў. З Дублінскага рукапісу” (1993), матэрыялаў да жыцьця і дзейнасьці Францішка Скарыны (1988), „Славенскай граматыкі” Івана Ужэвіча (1996). Ён таксама тлумачыў Эзопа, Гарацыя, Аўрэлія Аўгустына, Тамаша Аквінскага, Міхала Карыцкага, Францішка Князьніна. Новая яго праца стала падзеяй ня толькі для беларускай медыевістыкі, але таксама для ўсёй гуманістыкі, паколькі збор такіх значных для нацыянальнай гістарыяграфіі дакумэнтаў XIII ст. першы раз зьявіўся на беларускай мове, прычым у яе нерэфармаванай версіі (тарашкевіцы). Трэба ўлічыць і той факт, што ўвогуле гістарычныя крыніцы, асабліва перыяду сярэднявечча, выходзяць у нас надта рэдка. Выдаўцы кнігі палічылі патрэбным наблізіць да сучаснага беларускага чытача постаць вялікага князя літоўскага, першага і апошняга караля Вялікага Княства Літоўскага, Міндоўга. Апошнім часам, у сувязі з 750-гадовым юбілеем яго каранацыі, цікавасьць да гэтай гістарычнай постаці значна ўзрасла. Самым значным укладам у фармаваньне гістарычнай сьвядомасьці беларускага грамадства можна лічыць гэтае сьцісла навуковае выданьне, наклад якога налічвае 250 экзэмпляраў, яшчэ і таму, што выдадзена яно вельмі шыкоўна і аздобна з вялікім густам.

Канцэпцыя выданьня адпавядае сучасным эдытарскім патрабаваньням і ажыццяўляецца паводле „Normes internationales pour l’edition des documents medievales // Folia Caesaraugustana. I. Diplomatica et sigillografia. Zaragoza, 1984”. Гэты том ня ёсьць перадрукам раней выдадзеных дакумэнтаў. Рэдактар Алесь Жлутка працаваў з арыгіналамі дакумэнтаў у розных сховішчах — у Ватыкане, Рызе, Берліне і інш., таму тут знаходзяцца факсімільныя кожнага дакумэнта. Вычарпальныя каментары да іх падаюць інфармацыю аб месцы і стане захаваньня арыгінала альбо ягонай копіі, аб папярэдніх выданьнях і літаратуры да іх, а таксама аб асобах, якія ўзгад-

ваюцца ў дакументах. Параўнаньне ўзгаданых у дакументах мясцовасьцяў з сучаснай геаграфічнай наменклятурай дазваляе дасьледчыкам ідэнтыфікаваць геаграфічныя пункты. Цікавым падаецца лінгвістычны аналіз анамастычнага матэрыялу, што дае магчымасьць альтэрнатыўнай інтэрпрэтацыі паходжаньня назвы дзяржавы і ўласных імёнаў караля і ягоных блізкіх. Рэдактар паслядоўна карыстаецца назовам Міндаў замест Міндоўт, таму што ў такой версіі імя караля пададзена ў большасьці дакументаў. Паглядзім, ці прыжывецца новы назоў у нашай гістарыяграфіі.

Рэцэнзаваная кніга складаецца з прадмовы, трох частак, каментароў і дадаткаў. У прадмове, напісанай у дзвюх версіях — лацінскай і беларускай — аўтар-рэдактар падкрэсьлівае, што комплекс апублікаваных тут аўтэнтычных дакументаў паходзіць з замежных архіваў: Archivio Segreto Vaticano, Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, а таксама з Latvijas Valsts vestures arhivs (Руга). Прадмова была напісана яшчэ ў ліпені 2003 года, калі культурны і навуковы сьвет адзначаў 750-ую гадавіну караначыі караля Міндоўга. Алесь Жлутка прааналізаваў літаратуру і стан вывучэньня лацінскіх дакументаў эпохі Міндоўга, падаў ранейшыя зборы дакументаў, у якіх яны былі надрукаваныя (*Acta Borussiae, Codex diplomaticus...* Ф. Дрэгера, *Kodex diplomaticzny Litwy* Э. Рачыньскага; *Liv-, Esth- und Curlandisches Urkundenbuch nebst Regesten* Ф. Г. Бунге; *Historica Russiae monumenta* А. Тургенева; *Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae* А. Тайнэра; *Preussisches Urkundenbuch* А. Серафіма). У выніку прыходзіць да высновы, што гэтыя выданьні ўжо не адпавядаюць запатрабаваньням сучаснай гістарычнай навукі, яны няпоўныя, часта ня маюць навуковага апарату, акрамя таго іх фактычна няма ў бібліятэках Беларусі.

У першай частцы зборніка апублікаваны 10 лістоў караля Міндоўга (*Pars I. Litterae a rege Mindowe datae*). Дзесяты ліст пад назвай *Міндаў, кароль Літовіі, вызначае межы зямлі Селёніі, падараванай Нямецкаму ордэну лічыцца фальсіфікатам*¹. У рэцэнзаванай кнізе дадзены дакумент быў апублікаваны ў двух варыянтах (а, б): а) з *Preussische Chronik von G. Lukas David... von E. Hennig, VII, s. 140* копія трансюмпа рэвельскага біскупа Яна, якая знаходзілася ў Ordensfoliant F; б) з „*Disynt di Privilegia von Leyflant her*”, XV cm. GStAPK (былы KstA), Ordensfoliant 2b, f. 8 (B). Да I часткі далучаны дакумент пад назвай *Хрысьціян, біскуп Летовіі, саступае ордэнскім братам дзесяціну зь зямляў, падараваных Нямецкаму ордэну каралём Міндавам*. Копія гэтага дакумента створана 7 сакавіка 1352 г. у Рызе клерыкам падэрборнскай дыяцэзіі, якім быў Vulfard von Buren.

¹ K. Maleczyński, *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261*, „Ateneum Wileńskie”, R. 11, 1936, s. 47-49.

У другой частцы кнігі можна знайсці лісты папаў рымскіх (*Pars II. Litterae a summis pontificibus Pomanis datae*). 20 лістоў пантыфікаў Інакентыя IV, Аляксандра IV адрасаваныя да біскупаў Кульмскага, Наўмбургскага, Эзэльскага і Куронскага, Рыжскага, Дэрпцкага, архібіскупаў Лівоніі і Прусаў, а таксама да самога Міндоўга ў справе ягонай каранацыі, касцёльнай дзесяціны і дараваньняў, прызначэньня біскупам Літвы Хрысьціяна і адкліканьня Віта, абароны з боку апостальскай сталіцы новай хрысьціянскай дзяржавы.

У трэцяй частцы кнігі „Пазьнейшыя сьведчаньні” (*Pars III. Testimonia posteriora*) знаходзім ліст з 1268 года папы Клімента IV да караля Багеміі Пшэмыслава Атакара II у справе аднаўленьня каралеўства ў зямлі Летовіі; сьведчаньне Рады места Рыгі і рыжскай капітулы аб намерах ліцьвінаў навярнуцца ў хрысьціянства (1298 г.); урывак з мемарыялу пракуратара Нямецкага ордэну з 1310 г. аб хрышчэньні Міндоўга ў Рымскай курыі, вяртаньні яго ў Летовію і забойстве. Тут жа знаходзіцца ліст папы Клімента V (1310 г.) да архібіскупа Брэменскага і каноніка з Мілана аб правядзеньні сьледзтва ў справе цяжкіх правінаў Нямецкага ордэну супраць касцёла, зь якіх на беларускую мову былі перакладзены два ўрыўкі, якія датычаць „каралеўства Полацк” і караля Міндоўга. Тут жа прыведзены фрагменты пратаколу допыту 16 сьведкаў, учыненага папскім інквізытарам Францішкам дэ Маліяна ў справе злоўжываньняў Нямецкага ордэну з 1312 г., у якіх узгадваецца кароль Міндоўг (пераважна як апастат).

У дадатках (appendices) падаецца кароткі пералік усіх выкарыстаных у зборніку трансумптаў, храналягічны сьпіс дакументаў паводле адрасатаў, *incipit* і *explicit* папскіх лістоў. Трансумпты пададзены і пранумэраваны ў храналягічнай паслядоўнасьці, а дакументы ў іх — у парадку ўпісаньня. Характарыстыка трансумпту ўтрымлівае інфармацыю аб месцы яго захоўваньня з архіўнай сыгнатурай, дату, імя і пасаду натарыуса і заказчыка.

У канцы кнігі знаходзяцца цудоўна выкананыя факсімільныя дакументаў з архіваў у Берліне, Ватыкане, Рызе, з Бібліятэкі Чартарыйскіх у Кракаве (ліст папы Клімента V з 19 чэрвеня 1310 г., ш. 2, № 85) (большасць факсімільныя надаецца да чытаньня). Напрыканцы месціцца „*Radsumavańnie*”, напісанае па-беларуску лацінкай, а таксама па-ангельску.

У паказальніку (*index nominum*), зьмешчаным на самым канцы зборніка, у альфабэтным парадку падаюцца імёны ўласныя і геаграфічныя назвы па-лаціне і па-беларуску.

На старонках 100-115 зьмешчаны каментары рэдактара. Алесь Жлутка ў гэтых каментарых спрабуе даць уласную інтэрпрэтацыю анамастычнага матэрыялу, прыведзенага ў выданьні. Ён мяркуе, што імёны і назвы караля і яго дзяржавы раней тлумачылі як балцкія, „але аналіз

іх формаў, зафікасаваных у лацінскіх дакумэнтах, дае падставы казаць пра магчымасьць іншай этымалёгіі” (с. 100). На нашу думку, гэтая праблема разгледжана аўтарам далёка не ўсебакова і заслугоўвае асобнай навуковай працы. Адзначым, што аўтар пазьбегнуў шырокіх абагульненьняў, спыніўшыся на абгрунтаваньні дзвюх тэзаў: 1) аб магчымым славянскім паходжаньні імёнаў першастваральніка Вялікага Княства Літоўскага і яго сям’і, а таксама хароніма „Літва”; 2) аб раннім распаўсюджваньні сярод насельніцтва Беларускага Панямоньня хрысьціянства па лацінскаму ўзору.

Вельмі сьмелая канцэпцыя перакладу і стылістычнага ўжываньня славянізаванай формы *Мінда*, *Міндаў* альбо *Міндоў*, *Міндота*, *Міндовін*. Падобным чынам аўтар тлумачыць паходжаньне (этымалёгію) імёнаў дзяцей Міндава *Replen* і *Gerstuthen* як Рукля (Рукель, Рукаль) і Ерстут (Герстут). Таксама славянскімі паходжаньні аўтар лічыць імёны *Langwinus*, *Bune*, *Gerdine* і *Vesegele* (Войшалк/Войслаў) (Дакумент I.9).

Атаесамленьне караня з варыятыўнай агалоскай *lut-/lit-/let-* у назове дзяржавы Міндава з каранёвай асновай *ʹut — lit* у славянскіх тапонімах са значэньнем „люты”, якая была ўзята ад аднакарэнных двухчленных антрапонімаў, стварае падставы для новай версіі этымалогіі назвы дзяржавы Міндоўга. Зь іншага боку Алесь Жлутка ў пэўным сэнсе працягвае традыцыю ранейшых пошукаў славянства і яе ролі ў генэзісе дзяржавы Міндоўга, асабліва характэрная беларускаму эміграцыйнаму гістарычнаму асяродзьдзю — Вацлаў Пануцэвіч, Павал Урбан, Ян Станкевіч. За Міколам Ермаловічам, аўтар лякалізуе першапачатковае ядро зямлі, а пазьней і дзяржавы Літва, паміж Наваградкам і Менскам.

Алесь Жлутка зьяўляецца прыхільнікам меркаваньня, што караняцыя Міндоўга адбылася ў Наваградку альбо „ў палях каля Наваградка” і дадае, што адбылося гэта паміж 1 і 20 ліпеня 1253 г. (с. 26, 108). Гэта чарговы голас у абарону „сталічнасьці” Наваградка і прызнаньне за ім значнай ролі ў працэсе фармаваньня Вялікага Княства Літоўскага. Бо назіраецца тэндэнцыя, асабліва ў асяродзьдзі літоўскіх дасьледчыкаў, перанесьці падзеі і пункты звязаныя з Міндоўгам на тэрыторыю сучаснай Летувы².

Занадта сьмелым на нашу думку зьяўляецца меркаваньне Алеся Жлуткі, што сядзіба біскупа Літовіі Хрысьціяна і магчымая рэзыдэнцыя караля Міндоўга размяшчалася ў мясцовасьці Літоўка, каля 4 км на поўнач ад Наваградка (с. 109). Пацьвердзіць альбо наадварот адкінуць думку А. Жлуткі дапамогуць грунтоўныя археалёгічныя дасьле-

² Т. Баранаўскас, *Новогрудок в XIII в.: история и миф*, [у:] *Castrum, urbis et bellum: Зборнік навуковых прац. Прысьвячаецца памяці прафэсара Міхася Ткачова*, Баранавічы 2002, с. 29-44; Т. Баранаўскас, *Месца караняцыі Міндоўга*, „Спадчына”, № 5-6/2002, с. 26-31.

даваньні дадзенай мясцовасці. Таксама можна сьцьвярджаць і адносна лякалізацыі сядзібы біскупа Віта, канкурэнта Хрысьціяна, у мястэчку Любча на адлегласці 30 км на ўсход ад Наваградка (с. 114). Вядома, што гэты манах-дамініканец быў пасьвечаны на біскупа Літовіі Гнезьненскім біскупам Пэлкам паміж 1 лістапада 1253 г. і 8 мая 1254 г. Але ўжо 1 сакавіка 1254 г. папа рымскі Аляксандар IV задавальняе яго просьбу аб звальненьні яго з пасады біскупа Літовіі. Як бачым, місія біскупа Віта на беларуска-літоўскіх землях была не працяглай і складанай, бо магчыма ён меў перашкоды з боку Нямецкага ордэну і новага караля Міндоўга.

Варта яшчэ дадаць, што Алесь Жлутка — цудоўны стыліст — лічыць сваёй задачай увядзеньне ў беларускую гістарыяграфію заходняй сярэднявечнай навуковай тэрміналёгіі, набліжэньне яе да беларускай моўнай стыхіі. Паколькі сучасныя беларускія дасьледчыкі ў значнай ступені карыстаюцца калькамі з расійскай і польскай моў, то гэтая задача ўяўляецца вельмі важнай для сучаснай беларускай медыевістыкі. Прыгожа і ўзьнёсла ён піша аб сваім героі: „Мінда, Міндаў, Міндота... — лацінскія лісты падаюць гэтакія формы ягонага імя, імя асьветленага зьзяньнем славы ды захінутага ад нашчадкаў заслонаю часу і смугою аблудных людзкіх уяўленьняў. Валадар беларускай зямлі Літовіі — Літвы, першы наш кароль, хрысьціцель і зьбіральнік абшараў, ваяр і дыплямат. Нібы палымяная паходня ён раззьясніў наканаванае яму лёсам імгненьне між мінуласьцю і будучыняй, каб даць жыцьцё новай дзяржаве — Вялікаму Княству Літоўскаму, напэўна, спадзеючыся, што там запануе Божая праўда і чалавечая справядлівасьць. Кароль зь дзецьмі быў „акрутна забіты нейкімі сынамі здрады”, але яго неспатолены дух гукае да нас у гатычных пісьмёнах ягоных лістоў і ў тагачасных сьведчаньнях, змушаючы ізноў сягаць у тое далёкае і таямнічае стагодзьдзе, дзе спляліся прычынныя ніці нашай гісторыі, каб ісьці да вытокаў і нястомна шукаць праўды”.

Альбіна Семянчук, Генадзь Семянчук
(Горадня)